

למשמעות המושגים „גאולה” ו „צדק” בשירי ביאליק

כך גם השליטה המבשר-המוכית בורח בסוף „בעיר ההרגה” „המזכרה” וכו' שא עמו „את כוס היגונים” לבדידות זו עוד אופי אחר, אין היא קורילאט לבחירה בלבד. נקודה זו טעונה עוד בירור.

אבל עולם שנהפך למשכנו של היגון הגדול, שוב אינו מצפה „גאולה” ר' צדק. הוא אינו רואי להם ואין בו גם מקום למשנה אחר: „הה, מי יתן ויא צר גם יגונכם הגדול בחיק העולם כולו...” השיר „ידעתי, בליל ערפל” גותן מציגי שירי אחרון של „היגון ה גדול”. ממנו רוח „ערבות שמים וערבות שדי, כוכבים ודשאים”. היגון מת חדש תמיד. יש והוא מתמעט כביכול, אבל רק כדי לצמות מחדש, כדי לפ רוח ביתר עז. הוא לועג לכל הגבלה. הוא מעל ומעבר לזמן ולמקום: „ובלא שם ובלא דמות ובלא ארץ מולדת / יעד המסכם עד דור אחרון יעמוד...” המשורר שולל מהיגון הזה כל כניו מיוחד, הוא שולל ממנו את הדמות, אסור לקבוע לו מקום מיוחד, הוא הוא המקום, מלבדו אין. אבל יראה זו מפי ני קביעת שם, דמות, מקום וזמן, שלי לת כל התארים, ידועה לנו יפה. היר אה הזאת היא החיץ שהקימה היה דות בין האדם ובין קונו. לאלוהות אין תארים, אין לה לא שם ולא דמות, הזמן לא יכול לה, היא ה אין-סוף.

הובהר בזה מעל לכל ספק ש„היגון הגדול” בשירי ביאליק סופג ל תוכו את כל התארים הש ליליים, שבהם מציינת ה יהדות את הא ל. העולם שממנו נסתלק הא נהפך לעולם של היגון ה גדול. הוא מעין נגאטיב של האלוהות, ואם בעולם האלוה נשאה תמיד ה וזואות של הגאולה הרי עולם שנתמ לא יגון גדול, שולל את אפשרות ה גאולה: „ויעכב את גאולת העולם”. היגון הגדול מסיר את הלוש מעל כל מה שעדיין מתימר להיות ער. השמש היא שמש רמיה והצדק היא „צדקת שוא”. זוהר הרקיע נהפך „ביגונכם לקדרות. השמש היא „אות קין” ו „אות כשלון לזרוע אלהים השבורה”. עצמת הבעיה הדתית בגילוייה הטראגיים וה מודרניים ביותר, היא המשנה את יח סו של ביאליק לגבי המושגים „צדק” ו „גאולה”. הד לא מיעט מן היאוש ר הניהילים של האדם המודרני מתהדד כאן במושגים ומטבעות לשון, שכיך רם ברום האמונה והקדושה. התוכחה הנבואית עולה ובוקעת מתוך נשמה שטועה וקרועה, המתודעת בנוסח מקי דש על אידאמונה במציאות הקדושה שבשמה היא מדברת, דווקא שירי ה עם והתוכחה של ביאליק הם האימות המועזע ביותר להוקיות שברוך ספרו הנו החדשה עם עזיבתה את עולם הק דושה האלוהית ופניה אל עולם ש כולו חלוני.

האני שהתיאש מהצדק והגאולה, היי נו מהמגע התי עם האלוהות, מתיחד עם צערו ועם בדידותו ויגונו. לבדי דות זו משמעות חדשה. אפשר לדבר על תחושה עמוקה של מעין כריי תות מיטאפיזית. להווי זה, כמו לכל הבעיות האלאומיות והמיטא פיזיות העולות וצפות בשירתו של ביאליק, נתן ביטוי שירי, החזק ביותר, גדול משוררי זמנו אורי צבי גרינברג. ואין זה מקרה ש גם אצל ביאליק וגם אצל גרינברג עדים אנו לגישה חדשה, בלתי ידועה מקודם בספרותנו, אשר להערכת היחס אני עולם. אפשר לעמוד כאן על „פולחן האני” המעניין מאד. במיוחד אצל ביאליק. אך עכשיו רובה אני לר מוז לבד על הקשר הקיים בין תפיסה חדשה של האני לבין השינויים שהתי חוללו בתודעת המשורר לגבי תחומי הדת והאתיקה. המאלף הוא, שחלק מי סודות ההערצה לעיקר האלוהות, מופי זה עכשיו אל האני. אני המשורר מגי לה בבדידותו הגדולה, הטראגית והנו עזת, גם מעין של היקרה והערכה עצ מית, שלא היו ידועות בתקופות קוד מות של ספרותנו. מעין רגש הייס פרו מיתאי וטיטאני מאפיין את יצירות ביאליק וגרינברג. יחד עם כל הסכנות והתהומות, המלזות את היצירה האירופית המודרנית מסוף המאה היי. אחר הניתוק מהאלוהות, נהפך מקור היאיש גם למקור של רגש עצמי גדול ומשכר. כך, למשל, מודר המשורר את עצמו בשיר „ידעתי, בליל ערפל” במי מדים קוסמיים. הוא משווה את עצמו עם „כוכב”, עם הר געש, עם הגלגל. עם האוקיינוס: „ידעתי, בליל ערפל כ כוכב אכבה פתאום / ולא ידע כוכב את קבורתו...” בד בבד עולה וצפה כאן אסוציאציה, אחרת, מעולם הקדושה והזואות האלוהית, מהתורה. „ולא ידע איש את קבורתו”. אבל זה נאמר על משה, עבד ה. שוב עדים אנו לערבוביה של יסודות שונים תכ לית שוני. „ואולם תרוני עוד יעשן אהרי כפי הר פריצים / אהרי כבות להבו / ויחי בנייכם כל עוד מי הרעם בגלגל וזעף גלים באוקיינוס...” מאלו ספירה על אנושית, ש היא לאאנושית כאדה, מדבר כאן המ שורה, המוכיח המודרני. בדומה במגי לת האש: „ויתע העלם בארץ כתעית כוכב נדח בחלל העולם”.

האני שנתמך על ידי המשורר, שבו נת חוללו שינויים כה כבירים בתפילת ה יסודות המרכיבים של הדת, של הצדק והגאולה, פותח אפשרויות חדשות ל חייה האסתטיים.

לוהות אמנם יכול להיות מיואש מה עתה, מההווה, אבל לעולם לא מן ה עתיד. הוא לא ירוש דרישה אולטימטיבית בית להופעת הצדק משום שלא הוא האדם, קובע צדק מהו. יהיה כאשר יהיה גורלו ה פטי, גורל עמו, בשעה ההיסטורית של העתה. האל הוא נצח, עלייכול ר נצחיותה האל תלוי גם נצח העם, נצח ישראל. בלי אל חי אין משמעות לנצח ישראל.

אבל אצל ביאליק חסרה הזואות ב אל התי ומשום כך גודל כל כך הי איש, הואיל ואין גם זואות נצח ה עם. ומשום כך מציקה כל כך ההתרחי שות המאשת ש העתה. הדרישה ל צדק חסרה את התישבוע בממד של נצח. היא כולה זעקת צער של ההוה ללא אמונה בעתיד. שעורבותו היחידה היא באלוהות. ואתם „שמים” שאליהם פונה המשורר, הם שמי הטבע, אבל לא שמי הבריאה ה אלוהית.

**שָׁמַיִם, בְּקֶשׁוֹ רַחֲמִים עָלַי!
אִם יֵשׁ בְּכֶם אֵל וְלֹאֵל בְּכֶם נִתִּיב /
וְאֲנִי לֹא מְצַאֲתִי — —
אֲנִי — לְבִי מֵת וְאֵין עוֹד תְּפִלָּה**

בְּשִׁפְתַי.
היא הגותנת: הופסק הקשר התי בין האדם לבין אלוהיו. הצדק אינו צדק אלוהי, מעבר לזמן ולמקום, הוא הצ דק הנקבע על ידי האדם, שבנשמתו נר תר אך שריר תקוה לאפשרות של התי גלות צדק בעל מהות אחרת; אבל גם את השריר הזה רוצה האדם להעמיד להכרעה אולטימטיבית ובוה הוא מא בד מראש גם את שריר התקוה בצדק האלוהי.

מודרניותה המהפכנית של שירת ביאליק מבחינת „שינוי הערכין” לגבי המשמעות המסורית, מתבטאת בצרה החריפה ביותר בשיר „ידעתי בליל ער פל”. משום התרוקנות העולם בחינת האלוהי, שהיה בנעורי המשורר בחינת זואות שאין לערער עליה, גובר והר לר, ומתפשט והולך, בקוסמוס „היגון הגדול”. אותו „יגון גדול”, המעניק ל „יגון היחיד” ב „מגילת האש” את אפיו המיוחד, הוא נושא חשוב בשירי ביא ליק. זהו פועל יוצא של השינוי שמי גיה תהליך היצירה הבאליקית לגבי משמעות רעיון הגאולה. היעוד והגאר לה מהחיים קוטב חשוב ב „מגילת ה אש”. אבל כפי שצינתי בהזדמנות אה רת לגבי „מגילת האש”, ששרשי „יגון היחיד”, שרשי השרפה, טמונים ביסו דות חזיוניות, המשקפים את הזעזוע על אבדן הזואות האמנותיות, וכך שריר פת בית המקדש אינה אלא סמל להור בן בית המדרש, כן גם מעיד „היגון הגדול” ב „ידעתי, בליל ערפל” על ה עובדה שנותק הקשר בין האדם לבין אלוהיו. אמנם המשורר מופיע כאן כ מוכיח כלפי האנושות ומתעלה לשליח צבור בשם עמו המעונה. הוא דורש את עלבונם, הוא מתרעם על הצדק שחילל ונדרס באופן זדוני. אבל המעניין ב יותר כאן הוא התיאור השירי של „ה יגון הגדול”, המניח להציץ הצצה עמו קה לתוך התרקמות המוטיבים, צדק, גאולה ויגון בתוך נשמתו של המשורר. גילוי משמעות „היגון הג דול”, יפתח גם אשנב חדש למהות ה בעיה הדתית בשירי ביאליק.

ב „מגילת האש” ניתן בקטע התשיעי, האחרון של היצירה, ביטוי מסכם לבי ידיות העלם, איש היעוד: „ועמד עד בוש, והתריש עם כל העולם ביגונו ה גדול, יגון היחיד”. על העלם הוטל ה תפקיד להציל את העולות הקדושה, ה אחרונה, להתמסר ליצור ולגאול את עמו והאנושות כאחד. אבל העלם הסר את האמונה השלמה ביעודו ובשולתו. לא זו בלבד שלא גאל את עמו, הוא גם לא גאל את עצמו. והואיל והעולם נת יתם כולו, עם הסתלקות האלוהות מ הארץ, — בית המקדש נשרף — נת יתם גם העלם. „היגון הגדול” בו שריר העולם כולו, זהה עם „יגון היחיד”. ה יתמות היא כאן קוסמית, כמו שהבדידות קוסמית אף היא בכמה משירי ביאליק הגדולים. נתינת המשור ר, נתינת העולם מאלוהיו החי: מה גדולה היא עזובה זו! היא היא המאיי מת על היש, על העולם, שמתמלא מ עתה „יגון גדול”. היגון הגדול יורד על העולם אחרי שהאל החי עזב אותו. תהליך זה של התפשטות אין-סופית של היגון, של הצער, היא ההנחה הנפ שית המיטאפיזית של „בעיר ההרגה”. האדם כבר אינו יכול להתיחד עם ה אלוהות, שבה ירק כול התשובה לכל שאלותינו. הוא מתיחד „עם הצער”: „ואתה גם אתה, בן אדם... והתייחדת עם הצער — — — והיה הוא לך לפליטה... ובחיקך תשאנו אל ארבע רוחות השמים”.

הצער הזה הוא אין-סופי הוא צער נצח, צער עולם, היינו צער קוסמי. „רוח דכא רב ענות וגדול יסו רים... נתקע פה בדחי עולם”. אבל זוהי שוב חריאציה של „צער עולם”, של „יגון עולם”, של „היגון הגדול”. אבל המתיר כאן עם „צער עולם”, מחוה אותו בבדידותו כ „יחיד”, כמו ב „מגילת האש”: „... ויחידתי תבוא מהעם. וכמו שבסיום „מגילת האש” מפגין העלם את בדידותו, את „יגון היחיד” בוה, שהוא יוצא „אל מחוץ לעיר ונשען שם החת עלרע... והביט גם אל תהום נפשו”,

בתלותה האורגנית החתיתית במסר רת הרוחנית העשירה, עתיקת-היומין, ש עמה מגלה שירת ביאליק ממלא זיקה מיוחדת לבעיות האתיקה. ברם, העיצוב והגיבוש השירי של שאלות יסוד האתיקה היהודית מקבלים בכמה משירי ביאליק, החשובים ביותר, צביון ואופי חדשים, גמרי. מה שמפתיע כאן זוהי ההעזה המודרנית דר קא, המשתמשת במושגים רחוי משקל ותוכן דתיים-מסורתיים והמעניקה להם משמעות מהפכנית ממש. עמדותי כבר מקודם על טיב הבעיה הדתית בשירי ביאליק. עמדותי על מה שנראה לי בחי נת „קצר נבואי”, כתוצאה מתפיסת ה יעוד המניחה לדבר על „שליח ל לא שולח”, או על סיטואציה, ש בה שליח ושולח הם היינו הך. זוהי נקודת-מוצא נפשית שממנה בלבד אפ שר להבין את שירי התוכחה השירי ה זעם של המשורר. יש ונראה לך כאילו בשירי ביאליק — בדומה לספו רי קאפקא — קיימים עוד מעין שרירי אמונה דתית. לא הכפירה ב אלוהות היא המעיקה, אלא במיוחד ה הנחה האיילמת של קיומה, היא המביאה אותנו למצב לא נשוא. היא המעידה על חוסר הישע שבכל מעשינו. הלא זו איתה אלוהות, שמהותה ויש תה הופכות הידה פרובלימתית, כאילו ניתקה את הקשרים עם האדם. האדם ממשיך לשמוע צוים, פקודות, איסו רים ויעודים, אבל הוא חסר את החד אות במציאות המצוה. גבור קאפקא נתקלים בדרך היחס אך בפקידים הנ מוכים של הרשות העליונה, שנוציגיה הנראים לעיני האדם מתגלים במלוא מיעוט דמותם. האלוהות בשירי הזעם והתוכחה של ביאליק, וכן בחלק מ שירי בית המדרש, מפגינה את אולת ידה וניתוקה מהספירה האנושית. מכאן הנימה הטראגית שנודעת גם לאחד ה מוטיבים הראשיים של שירי ביאליק, למוטיב השיבה. שהיא גם מוטיב התי שובה. בהזדמנות אחרת ניסחתי זאת כך: „אבל בפני התשובה החסרה חר אות על תקפו ומהותו של ברי-שיחתה, פעורה גם תהום של שדיות, של הער לם הדימוני”.

**סֵלְחוּ לִי עֲלוֹבֵי עוֹלָם, אֱלֹהֵיכֶם
עֲנִי כְּמוֹתְכֶם...**

כאן ניתן רק הביטוי האופייני ביר תר לתפיסת המוחלט אצל ביאליק כמ צב ההתפוררות. אפשר להביא עשרות הבאות דומות מתוך שירי ביאליק, ש כולן עדות לניתוק האני מן היחס ה דיאלוגי הער עם המוחלט, עם האלו התי. יתכן שיש אל — אצל ביאליק כמו אצל קאפקא, אבל איננו יודעים את ה „נתיב” המוביל אליו והוא מתנ כר לנו ומסתתר מפנינו. לכל היותר מגלה לנו האלוהות את „זרועה... הש בורה”, או „כנף ימינה השבורה”.

מסתבר מאלו ששינוי מרחיק לכת כזה בהערכת בסיסה המיטאפיזי, עשוי גם לשנות לתוסין את ערכי האתיקה. משום כך אין פלא שאנו עומדים לפני התפתחות מענינת של המושגים „גאו לה” ו „צדק” בשירי ביאליק. בנקודה אחת, מכרעת נשאר ביאליק נאמן ל מוסורת היהודית. „גאולה” ו „צדק” אינם ערכים מופשטים. השאיפה לגאולה ר הדרישה לצדק מכוונות לממשות החיה, היומיומית, והעיקר, הן מתגשמות בתוך חיי עם. והעם הראשון ש ראה בהגשמתם את יעודו ההיסטורי היה עם ישראל. וכמו שאין משמעות להיסטוריה בלי חיי עם ישראל, כך אין משמעות לאיזה אידיאל מופשט של גאולה שלא יביא עמו בראש וראשונה את גאולת עם ישראל. בשירתו של ביאליק אין מקום לגאולת האנושות על קשבון קיום עם ישראל. אבל אין בה גם מקום לאיזה „צדק” מיטאפיזי או סוציאלי ש הושלט אחרי שלילת הצדק מאת עם ישראל. מעין צדק שאופשר עלידי זל זול גמור בדרישה לצדק של עמנו, הוא העול המיטאפיזי הגדול ביותר. הוא

**יְוָאֵם יֵשׁ — צֶדֶק — יוֹפֵעַ מִיָּד!
אֵף אִם אַחֲרֵי הַשְּׂמַדִּי מִתַּחַת רַקִּיעַ
הַצֶּדֶק יוֹפֵיעַ —
יִמָּר נָא כִּסְאוֹ לְעַד!**

והשיר מגלה מהי חזות השמים והי ארץ, מה הם פני הקוסמוס, המרשים שלטון צדק אחרי השמדת עם ישראל. הרשע האין-סופי חוגג או את נצחיו ונתו, הוא המופיע באצטלה של צדק: „וברשע עולמים שמים ימ קו /... ואכל בחשך וחתר שם / כל מוסדות הארץ הנמקים”.

רקבון קוסמי הוא בעיני המשורר הסיכום של „צדק” כזה, הוזה עם רשע עולמים. גדול הוא הפיתוי לר אות כאן אך המשך של הגישה המ סורתית לבעית הצדק. ברם, נראה עוד שממדי היאיש לגבי הגשמת הצדק ה אמיתי, שהוא גאולת העם ובעקבותיה גאולת האנושות, נקבעים על-ידי העדר הזואות באפשרות התגלות האל החי. הואיל והשיר מעלה בספק את התגלות הצדק האלוהי, הואיל והוא מתפקד ב קיום של תחום ממשי, משותף, לאלו הות ולאדם, משום כך אין פתרון לבי עית האדם, לבעית החיים: הקוסמוס שנתרוקן מהקדושה האלוהית הופך מפלצת אין סופית, שדית. האדם המא מין ביחס החי שקיים בינו ובין האי